

Sociologia românească: riscuri și oportunități

Cătălin Zamfir

Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Sociologia este un proces social, compus din comunitatea de sociologi, din instituțiile sale, din impactul său social, dar și din așteptările la care trebuie să răspundă. Ea conține tendințe diferite, unele se vor amplifica, altele se vor diminua. Ce va fi sociologia în viitorul imediat depinde de starea ei actuală, dar și de modul în care va valorifica oportunitățile care îi sunt deschise și va evita fundăturile în care riscă să se blocheze.

Este util ca, din când în când, să ne punem întrebări strategice: este important cum evităm riscurile cu care ne confruntăm? Suntem pregătiți pentru a valorifica oportunitățile pe care le avem?

Aici voi pune în discuție câteva riscuri și oportunități pe care sociologia le are în față. Patru probleme sunt puse în discuție:

1. „*Utilizează sociologia toate datele disponibile?*”
2. „*Metodologia chestionarului: oportunități, dar și riscuri*”
3. „*Se ghettoizează sociologia?*”
4. „*Noi stimulente ale largirii tematicii sociologiei*”

1. Utilizează sociologia toate datele disponibile?

Sociologia este o știință predominant empirică. Pentru construirea imaginii realității sociale, ea trebuie să mobilizeze toate informațiile disponibile, fiind ea însăși o mare producătoare de informații empirice. Sociologia depinde, fundamental, de cantitatea, calitatea și cuprinderea informațiilor obținute.

Ce date/informații sociale sunt disponibile pentru sociologie?

A. Fapte sociologice

Înțeleg prin fapte sociologice faptele/informațiile produse de către sociolog, utilizând instrumentele sale specifice.

Faptele sociologice pot fi clasificate în două mari categorii: obținute din informațiile stocate și prelucrate în cunoașterea comunității și informațiile produse direct de sociologul însuși.

a. Extragerea informațiilor sociale de la „observatorii naturali”

Oamenii dețin capacități importante de culegere de informații și de prelucrare a lor. Comunitatea, în mod natural, stochează o mare cantitate de informații sociale și sociologia a dezvoltat tehnici speciale de a le extrage din mintea *observatorilor naturali*. După război s-a produs o adevărată revoluție metodologică prin utilizarea extensivă a *chestionarului* și a *eșantionului*. Această inovație metodologică a deschis oportunități amețitoare pentru sociologie.

Chestionarul pare să producă cea mai mare parte a datelor sociologice actuale. El oferă date **directe** despre o realitate altfel greu accesibilă: *starea de spirit* a populației, gradul de satisfacție/insatisfacție față de..., atitudini față de... Dar oferă și date **indirecte** despre realitatea socială: percepția populației a mediului său social („*observatorii naturali*”). Membrii comunității au o

capacitate „naturală” de înregistrare și prelucrare a experienței lor, deținând o cantitate imensă de informații despre realitatea socială.

Focus-grupurile și interviurile pot fi considerate ca variante ale chestionarului. Toate aceste metode au ceva în comun: ele „extrag” informațiile din subiecții chestionați/interogați.

b. Observatorul sociologic

Sociologul este și el un observator, dar calificat prin profesia sa. Spre deosebire de *observatorul natural*, *observatorul specializat* utilizează instrumentele produse de o lungă acumulare în sociologie, superioare celor ale cunoașterii comune. Sociologul observă realitatea, culege date și le prelucerează cu mecanismele sale profesionale. Este un observator *educat*.

Nu trebuie ignorată nici importanța **experienței proprii a sociologului**. Sociologul nu numai că observă realitatea, ca sociolog, ci trăiește și suferă sau se bucură în realitatea sa socială. Este un membru al comunității sale. Experiența proprie a sociologului este, pentru el, o sursă importantă a studiilor sociologice. Marile produse sociologice nu pot fi desprinse de contextul social al sociologilor, de experiența lor personală. Și dacă nu are o experiență socială „naturală”, el o poate simula. Metoda *observației participative* este tocmai o simulare a experienței naturale directe a sociologului.

B. Fapte produse de instituțiile sociale, în special de instituțiile publice

Instituțiile publice au scheme de culegere a informațiilor: indicatori sociali, economici, demografici. Institutul Național de Statistică este marele nostru producător de indicatori socioeconomi. Există o masă imensă de indicatori despre boli, despre sinucideri, despre criminalitate, despre ocupare, despre buget și structura sa etc. Să le numim pe acestea *fapte instituționale*, produse în special de instituțiile publice după o metodologie formal acceptată.

Aici intră și documentele oficiale care reglementează viața socială: legislație, ordine, rapoarte, planuri, strategii etc.

C. Fapte produse de alte sisteme științifice

Toate celelalte discipline sociale produc informații de interes pentru sociologie: date economice, despre poluare, despre configurația solului, date istorice.

Cum utilizează sociologia această masă de date?

Estimarea pe care o supun atenției colegilor este: există o tendință de dezvoltare a unei dependențe a sociologului de o singură sursă de date, *chestionarul*, și marginalizarea celorlalte surse de date. Se poate constata o diminuare a capacității de integrare în analiza sociologică a imensei varietăți de date disponibile. Indicatorii socioeconomi, deși au explodat ca amploare, reprezentând o sursă excelentă de construcție sociologică, sunt utilizați mai puțin frecvent decât s-ar impune. Majoritatea studiilor bazate pe cercetare empirică se bazează exclusiv pe datele obținute de chestionar.

Aș invoca o probă vizibilă: configurația învățământului sociologic românesc. El cuprinde doar marginal indicatorii socioeconomi și, foarte rar, legislația sau diferite documente instituționale ca: programe politice, strategii globale sau sectoriale. Tinerii sociologi nu sunt suficient pregătiți de a integra în analizele lor informațiile din alte surse decât cele produse de chestionar.

2. Metodologia chestionarului: oportunități, dar și riscuri

Oportunitățile oferite de chestionar

Chestionarul, împreună cu întreaga gamă metodologică a utilizării *observatorului natural* ca sursă de informații, a deschis enorm varietatea informațiilor sociologice. Este important, de aceea, să ne îndreptăm mai mult

atenția asupra oportunităților, dar și a limitelor utilizării datelor de chestionar.

Aș sistematiza utilitatea chestionarului în trei puncte.

În primul rând, oferă *informații primare* despre o componentă importantă a realității sociale: *atitudinile populației, aspirațiile, temerile, încrederea în „ceilalți” și în instituții, starea de satisfacție/insatisfacție*. Accesul la această realitate se face mai ales cu ajutorul chestionarului și al interviului individual sau colectiv.

În sistemele democratice actuale, atitudinile colectivității reprezintă un mod de participare politică a populației. Aceste informații oferă, totodată, un *feed-back* corector pentru funcționarea sistemelor sociale. Devin tot mai importante informațiile despre atitudinea populației față de sistemele economice și despre preferințele loc: bănci, preferințe de consum etc.

În mod special, *atitudinile* reprezintă un factor motivațional tot mai important. Motivația „intrinsică” crește ca importanță, inclusiv gradul de satisfacție a participanților/beneficiarilor, atitudinea pozitivă față de organizarea/funcționarea sistemului în care ei sunt implicați ca participanți sau beneficiari. Dacă participanții consideră că sistemul în care lucrează este prost organizat, motivația lor va fi inevitabil scăzută. O întreprindere productivă nu va fi eficientă dacă salariații sunt nemulțumiți, se consideră exploatați și dacă aceștia cred că beneficiile lor obținute nu sunt corelate cu efortul făcut.

În al doilea rând, chestionarul oferă posibilitatea de a *obține evaluări provizorii ale performanței activităților sociale*. Observatorul natural evaluează continuu activitățile sociale în care este implicat ca participant sau beneficiar. Desigur, evaluările făcute de membrii comunității sunt aproximative, dar utilizabile în lipsa unor mai precise. Totodată, estimările făcute de observatorii naturali sunt ele însele *fapte sociale*, componente ale vieții sociale, care motivează acțiunea socială și atitudinile membrilor comunității.

Dacă beneficiarii nu sunt mulțumiți de un serviciu sau bun oferit de o întreprindere,

aceasta poate da faliment. Este un *feed-back*, o estimare a performanței. Chestionarul este un instrument foarte frecvent utilizat de diferite sisteme sociale pentru a-și calibra activitatea.

În al treilea rând, chestionarul oferă *informații secundare despre realitatea socială*: membrii comunității sunt ei înșiși observatori continui ai realității sociale. Ei percep realitatea, stochează informații despre realitatea socială și le prelucrează. Chestionarul este un instrument de acces la o realitate greu observabilă din exterior.

Metodologia chestionarului deschide o oportunitate excepțională de valorificare a resurselor informaționale stocate „natural” în „mințile” comunității însăși, a cunoașterii comunitare.

Metodologia chestionarului face posibile o explozie a varietății cercetărilor, datorită costului lor relativ scăzut și reducerii timpului de culegere a informațiilor empirice. O masă mare de cercetări sociologice se pot realiza cu metodologia chestionarului.

Eu nu știu dacă primarii/directorii de întreprinderi din România, în momentul actual, sunt corecți sau nu și în ce grad; dacă ei practică un stil mai democrat sau mai autoritar. Cum putem afla? Să trimitem un sociolog și să observe comportamentul unei mulțimi de primari sau directori de întreprinderi? Imposibil, pentru că ar trebui să utilizez o armată de observatori-sociologi care să-și petreacă perioade de timp suficient de îndelungate. O asemenea cercetare devine, practic, imposibilă, datorită costului și perioadei necesare de timp. S-ar putea ca, la finalizarea cercetării, să intervină alte alegeri de primari și realitatea cercetată să devină trecut neinteresant.

Există și problema complementarității social/tehnic al activităților sociale. Comportamentul de cercetat al primarilor sau al inginerilor-șefi, de exemplu, au o componentă socială (stilul de conducere) și una tehnică (administrație, inginerie). Componenta tehnică poate fi „invizibilă” pentru sociologul-observator. De unde să știu că inginerul-șef ia o decizie tehnică pentru că e corectă tehnic

sau că are un interes personal și ia o decizie tehnic proastă, dar îl favorizează? În această situație, sociologul poate recurge la observatorii naturali. Oamenii care lucrează cu primarii și inginerii combină competența socială „naturală” cu cea tehnică. *Observatorii naturali* au un avantaj față de *observatorul-sociolog*: sunt specialiști, au calificarea de a evalua tehnic comportamentul de observat.

O mulțime de stări sociale sunt foarte greu sau chiar imposibil de „observat”. Dar în viața socială sunt „observatorii naturali”, cei care trăiesc în contexte sociale. Multe acțiuni sociale se petrec cu o vizibilitate scăzută. O parte importantă a vieții sociale se petrece într-un spațiu confidențial, protejat de o vizibilitate exterioară scăzută. Dar cei care trăiesc în acest spațiu dețin informații care pot fi obținute de sociolog, fără a încălca restricțiile confidențialității.

În fine, chestionarul are *avantajul standardizării informațiilor*, fapt care le face comparabile și cumulative în statistici. Aceleași întrebări, cu aceeași grilă de răspunsuri, sunt puse unei mase mari de observatori naturali.

Riscurile metodologiei chestionarului

Chestionarul a devenit un instrument legitim științific și ușor de utilizat. Dar tocmai din acest motiv comportă și un *risc major*: să devină instrumentul exclusiv de cercetare. Dintr-un instrument important, el poate deveni o *capcană* pentru sociolog.

Care sunt riscurile cuprinse în *dependența excesivă de chestionar*?

Chestionarul îl poate „duce de nas” pe sociolog. Deja începe să se prefigureze o imagine caricaturală a sociologului: omul cu chestionarul. Dintr-un instrument de lărgire a bazei informaționale a sociologului, el riscă să reprezinte un instrument de izolare a acestuia de realitatea socială. Dependența de chestionar produce și o înstrăinare a sociologului de realitatea socială, chiar și de propria sa experiență. Nici experiența altor actori-cheie sociali, exprimată în diferite forme, nu este suficient utilizată de sociolog.

Relația „operator/subiectul chestionat”

Sociologul stă în biroul lui și pune între el și realitatea socială chestionarul și operatorul. Aplicând un chestionar, operatorul stabilește o relație comunicațională cu subiectul. Această relație nu este controlată doar de chestionar, ci și de concepția și stilul de comunicare al operatorului. Aplicarea chestionarului este o sursă de variație a răspunsului la chestionar. Nu știm în ce măsură răspunsurile la chestionar exprimă informația captată de la subiectul chestionat sau comportamentul operatorului. Se presupune că contribuția operatorului la producerea răspunsurilor este redusă și, chiar dacă există, ea este întâmplătoare și de aceea poate fi neglijată, un zgomot informațional în care erorile se compensează reciproc. Și contextul aplicării chestionarului poate fi important. Instrumentul de culegere de informații nu este, deci, doar chestionarul, cum adesea se presupune, ci un complex „chestionar/operator de teren/contextul comunicării”.

Semnificația răspunsurilor la întrebările din chestionar

De multe ori se presupune că chestionarul oferă date strict factuale, adică descrieri corecte ale realității.

Unele întrebări produc, fără nicio îndoială, date strict factuale, generând exact informația pe care vrem să o obținem. Vrem să știm ce sex și ce vârstă au membrii unei comunități. Întrebăm: „Sexul și vârsta dvs?”. Presupunem că observatorul natural știe ce sex și ce vârstă are și că nu există niciun motiv să mintă.

Alteori însă datele sunt distorsionate de efectele posibile ale răspunsurilor date.

Efectul interesului prezentării

Dacă întrebăm ce venituri au fost obținute luna trecută, putem presupune că răspunsurile vor fi corecte sau suficient de adecvate? Unii nu au niciun motiv să nu ne dea un răspuns exact. Dar dacă observatorul natural

este interesat să mențină o vizibilitate scăzută a veniturilor sale pentru că informațiile date l-ar putea afecta negativ, atunci va fi tentat să subestimeze câștigul. Doar, excepțional, ar fi motivat să o supraestimeze. Sunt și venituri „nedeclarabile”, chiar ilegale. Cum le poți estima? Vrem să știm cât câștigă cerșetorii din București?! Simplu, aplicăm un chestionar cerșetorilor și îi întrebăm cam cât au câștigat luna trecută. Cu siguranță subiecții vor refuza să răspundă sau vor ocoli răspunsul. Și dacă ar răspunde, probabil ar da subestimări. Dacă s-ar ști că cerșetorii din București câștigă disproporționat de mult, cu siguranță nu ar mai primi bani, sau mult mai puțin.

Efectul dezirabilității/normativității sociale

În cazul multor întrebări, răspunsurile nu exprimă o estimare strict factuală, ci o combinație necontrolată între estimări ale realității și presiuni sociale ale dezirabilității politice și social-morale.

La întrebări privitoare la relațiile extraconjugale sau preconjugală putem obține într-o societate mai liberală sexual, estimări cu frecvențe semnificativ mai mari decât într-o societate mai tradițională. Cum interpretăm diferențele oferite de răspunsuri? Sunt relațiile extra- sau premaritale *real* mai frecvente în prima societate decât în a doua? Poate. Dar este de presupus că, în primul caz, răspunsurile au o semnificație mai factuală, iar în a doua, ele vor fi distorsionate de presiunea normalității sociale. Într-o societate în care homosexualitatea prezintă un grad mai ridicat de acceptare socială, datele indică un nivel raportat al frecvenței mult mai ridicat decât într-o societate mai puțin tolerantă față de acest comportament. Dar putem concluziona că frecvența homosexualității este mai ridicată în prima societate sau că, datorită presiunii sociale, în a doua societate este doar subraportată. În această situație, nu putem ști în ce măsură diferențele date de chestionar exprimă o diferență reală sau una distorsionată a efectului presiunii normative. Și atunci, ce facem cu compararea de ase-

menea date, produse în contexte sociale și culturale diferite?

Efectul dezirabilității/normativității sociale este greu de estimat, dar adesea este ignorat în interpretarea datelor. Să ne imaginăm date despre „crența în Dumnezeu”: în urma răspunsurilor date la un chestionar aplicat înainte de 1989 probabil că am avea un număr destul de mare de „necredincioși”, să zicem, cam 30%. În prezent, datele pot indica un procent sub 5% de necredincioși. Cum interpretăm această diferență? Este posibil să fi detectat o creștere a religiozității. Dar este posibil ca diferența să fie datorată integral, sau într-o măsură necunoscută, presiunii sociale. În regimul comunist, presiunea ideologică și politică antireligioasă este, probabil, responsabilă de o subdeclarare a religiozității. Datele actuale ar putea exprima o creștere a religiozității raportate, datorită unei presiuni sociale inverse: dacă vei declara că nu crezi în Dumnezeu, vei fi învinuit că ai o mentalitate comunistă. Variația presiunii dezirabilității sociale este cu siguranță responsabilă de o variație a raportărilor care par a exprima schimbări reale. Asocierea necredinței cu mentalitatea comunistă a dus la un nivel raportat mai ridicat de religiozitate. Cum să o compari cu răspunsurile din Occident, unde lipsa credinței nu este taxată social negativ, ci mai degrabă ca o independență intelectuală?

Țin minte, prin anii '90 am fost subiect la o cercetare sociologică. O întrebare: „Sunteți credincios?”. Eu nu sunt credincios și am principii nu numai morale, dar și metodologice ca sociolog de a răspunde corect. Am spus „nu”, dar am constatat că am făcut-o cu un sentiment de jenă. Operatorul: „Ei, nu se poate, chiar deloc?”. Ca sociolog responsabil mi-am luat inima în dinți și am repetat: „Nu”. Dar nesociologii?

Efectul nivelului de aspirații

Multe răspunsuri la întrebări care par a fi factuale exprimă, de fapt, filtrarea realității prin grila nivelului de aspirații. Într-o cercetare asupra calității vieții realizată în România la începutul anilor '80 am obținut următoarele date: intelectualii declară că

veniturile lor sunt mai puțin satisfăcătoare decât muncitorii. Putem concluda că veniturile intelectualilor sunt mai reduse decât ale muncitorilor? În realitate, situația era inversă: intelectualii aveau venituri mai ridicate decât muncitorii. Venituri mai mari, raportate la așteptări mai ridicate, sunt estimate ca mai reduse, față de necesități.

În situații postrevoluționare s-a produs o explozie a aspirațiilor. Realitatea este mai sever estimată. În situații sociale stabile, datorită adaptării aspirațiilor la realitate, estimările vor tinde să dea valori mai ridicate.

Efectul atitudinii globale a subiectului asupra estimărilor particulare

Competența șefului, apropierea față de subordonați, corectitudinea, comportamentul său democrat tind să fie estimate cu valori mai ridicate de către subalternii prieteni și mult mai negativ de către cei care sunt în conflict cu el. Relația cu o persoană/instituție va colora estimările tuturor caracteristicilor acestora.

Datele de chestionar exprimă stări individuale sau starea globală a sistemului?

În mod uzual, datele obținute pe un eșantion sunt interpretate într-o viziune individualist metodologică: exprimă, deci, agregări de stări individuale. Această idee mi-a fost sugerată într-o discuție de Iulian Stănescu. Într-un studiu al meu am fost surprins de configurații relativ constante ale distribuțiilor estimărilor diferitelor caracteristici oferite de chestionare (Schema de evaluare a datelor absolute – SEDA, *Viitorul social*, an IX, nr. 1/1980, pp. 70-80). Intrigat, am cules 1.000 de estimări date de chestionare, pe largi eșantioane, din foarte multe cercetări, din contexte sociale diferite. Toate cele 1.000 de estimări medii tindeau spre o distribuție de tip Gauss, un clopot cu extreme mai puțin ocupate, diferită de așteptări: media lor nu tindea spre punctul central al scalei (la valoarea 3 pe o scală de la 1 la 5), ci (avea) o înclinare semnificativă pe panta pozitivă, cu aproximativ o șesime

(16%) pe panta negativă. Cele 1.000 de seturi de date erau culese în anii '60-'70, în țări foarte diferite, inclusiv în țări socialiste.

Pe baza acestei observații, am formulat următoarea *ipoteză*: configurația distribuției datelor de chestionar exprimă starea globală a sistemului social din care s-au extras respectivele eșantioane, iar nu doar o simplă agregare a estimărilor independente ale subiecților chestionați, deci într-o viziune strict individualist metodologică.

– În condițiile de *stabilitate a sistemelor sociale*, distribuția unei mulțimi de estimări va tinde să fie de tipul Gauss, deplasată pe panta pozitivă, și doar aproximativ o șesime (16%) pe panta negativă. Această distribuție exprimă starea unui sistem social relativ stabil, membrii săi având o atitudine de acceptare a sistemului. Desigur, unii vor fi nemulțumiți, dar o minoritate.

– Într-un *sistem în criză*, distribuțiile estimărilor diferitelor caracteristici vor tinde să se deplaseze spre panta negativă.

De aici, am ajuns o concluzie metodologic importantă: configurația distribuțiilor va exprima, totodată, starea de stabilitate/instabilitate a unui sistem, stări de acceptare/respingere a respectivului sistem, nu numai simple estimări individuale independente, agregate.

Efectul „apropierii/distanței” față de subiect

Constant, familia, copiii, propria viață sunt mai pozitiv evaluate din datele de chestionar, iar cele mai depărate (sistemul politic, parlamentul, partidele), cu unele excepții (biserica, armata), sunt evaluate accentuat mai negativ. Această diferență poate fi explicată prin două ipoteze diferite.

– *Ipoteza complexității sistemelor*: sistemele mai complexe, cele mai depărate de subiecți, au un grad de organizare mai redus, prezintă incoerențe și, deci, sunt mai puțin satisfăcătoare pentru subiecți; cele mai apropiate, sunt mai simple și, deci, sunt mai pozitiv evaluate de subiecți.

- *Ipoieza alienare/control asupra funcționării sistemelor*: subiecții tind să accepte, deci să fie mai satisfăcuți de sistemele apropiate, asupra cărora au un control mai ridicat. Familia, copiii sunt „ale subiecților” și vor fi evaluate pozitiv. Cele depărtate, sistemele politice, de exemplu, sunt dincolo de controlul și de responsabilitatea subiecților, deci vor fi evaluate (mai) negativ.

Asupra mea însămi și a familiei mele am sau pot avea un control și sunt responsabil de calitatea lui. Este în joc imaginea despre mine. Sistemul politic este dincolo de controlul meu și pot, fără grijă, să-l estimez negativ.

Efectul alegerii întâmplătoare

Mă preocupă tot mai mult o altă perspectivă asupra semnificației distribuției la întrebările închise. Dacă sunt două răspunsuri posibile, care este semnificația distribuției? Să presupunem că ambele răspunsuri prezintă o alegere egală: în jur de 50%, fiecare. Ce înseamnă asta? Preferințele comunității sunt scindate în două grupe relativ egale? Dar poate este o alegere întâmplătoare. Desigur, subiecții presupunem că iau chestionarul în serios și nu dau cu banul. Dar dacă ei fac toți o alegere în incertitudine, deci este o comunitate omogenă în incertitudine? Teoria mea spune că, în condiții de incertitudine, într-o formă sau alta, alegerea este întâmplătoare și rezultatul va fi 50/50%.

Doar o concluzie. Datele oferite de chestionar *nu vorbesc singure*. Atunci când aceste date sunt luate singure, sociologul devine prizonierul observatorului natural și a relației de chestionare. Semnificația lor corectă poate fi stabilită doar prin trei operații suplimentare:

1. **Coroborarea lor cu alte date**: raportarea datelor din chestionar la alte date ar putea să le verifice sau corecteze. Pentru sociolog, utilizarea întregului stoc de date/informații produse de el însuși, dar și de instituțiile sociale și de către celelalte științe este o cale de dezvoltare a contactului sociologului cu realitatea socială.

2. **Contextualizarea socială**: integrarea lor în contextul social în care au fost produse. Această operație poate fi definită ca *punere a lor într-o perspectivă sociologică*.

3. **Contextualizarea teoretică**: integrarea semnificației lor într-un cadru teoretic. Raportarea datelor oferite de chestionar la o teorie preexistentă sau la o teorie posibilă oferă o garanție a interpretării semnificației acestora.

3. Se gheitoizează sociologia, complementar cu pierderea de teren tematic?

Se poate observa o restrângere tematică a sociologie atât pe **orizontală**, domenii tematice ies din sfera de interes a sociologiei, dar și pe **verticală**, printr-un *dezechilibru în producția sociologică*.

Întrebarea este dacă această retragere este definitivă sau accidentală.

Restrângerea pe orizontală: „răcirea” relațiilor sociologie cu celelalte discipline sociale

Clasicii sociologiei aveau o pregătire solidă în diferite domenii sociale: economie în primul rând, dar și drept și istorie.

Cristalizarea statutului distinct al sociologiei a produs, probabil, ca efect secundar o distanțare a ei de celelalte discipline sociale. Dacă analizăm bibliografia lucrărilor actuale de sociologie, lucrările nesociologice (economie, istorie, științe juridice, politologice) sunt menționate mai degrabă excepțional. În procesul de formare a sociologilor ponderea acestor discipline este relativ redusă. În România este evidentă. Așa-numitul „proces Bologna”, impus furibund de reprezentanța CEPES în România, a avut ca unul dintre efectele sale distructive ruperea oricărei șanse de multidisciplinaritate. Cazul sociologiei este exemplar. Reducerea formării sociologilor la trei ani a fost un factor important de excludere din procesul formativ a disciplinelor sociale învecinate.

Problema se agravează prin explozia domeniilor științifice specializate, în afara sociologiei. Diversificarea științifică este inevitabilă. Ne putem însă întreba dacă aceasta reprezintă, totodată, și o pierdere de teren tematic pentru sociologie. O asemenea pierdere s-ar datora doar dacă sociologia însăși nu-și dezvoltă capacitatea de a construi contactul cu noile domenii disciplinare. Sociologia are oportunitatea ca, utilizând rezultatele obținute de noile specializări, să dezvolte perspective globalizatoare, integrative în contexte sociale mai largi ale domeniilor particulare care fac obiectul disciplinelor sectoriale.

Retragerea sociologiei din misiunea sa de a dezvolta o viziune globală și integratoare a realității sociale are efecte negative și asupra evoluției celorlalte discipline sociale: pierderea contactului lor cu sociologia și un deficit cronic de viziune socială globală. Este semnificativ un fapt: în universitățile românești prezența sociologiei în formarea specialiștilor din toate celelalte domenii este mai mult o excepție.

Am impresia că sociologia se află, în momentul actual, în fața unei opțiuni strategice: trebuie să-și consolideze poziția de a fi o știință a realității sociale globale, utilizând sintetic rezultatele tuturor celorlalte discipline și dezvoltând viziuni integratoare, sau să-și restrângă tematica la domeniile neocupate de celelalte discipline sociale.

„Răcirea” relațiilor sociologiei cu celelalte discipline sociale are două efecte perverse. Pe de o parte, sărăcirea metodologiei printr-un regres la marea inovație metodologică – chestionarul și eșantionul. Pe de altă parte, restrângerea tematicii la domeniul opiniilor sociale. Tot mai multe cercetări au ca obiect al investigațiilor opiniile colectivității.

Restrângerea pe verticală

Descrierea socialului

În momentul actual, producția sociologică este dominată de **descrierea** diferitelor fenomene sociale: cum votează populația acum, care este atitudinea/încrederea în instituții, gradul de satisfacție... etc.

Este mult mai puțin frecventă **descrierea unor sisteme sociale complexe, crearea imaginii sistemelor sociale/macro-proceselor sociale**. Nu există în mod „natural” imagini ale sistemelor complexe sau proceselor sociale: cum este familia în România ori sistemul economic, întreaga societate românească, delincvența, cu toate componentele ei, inclusiv instituțiile și efectele sociale. Dar procesul de tranziție macrosocială sau de urbanizare?

Ne așteptăm ca sociologului să îi revină sarcina de a *construi* imaginea articulată a acestor sisteme/procese. Identificarea articulațiilor unui sistem este o activitate de miză. O largă varietate de date sunt utilizabile: reglementări juridice, indicatori instituționali, date de opinie. Interviuurile și observațiile calificate ale sociologului sunt resurse extrem de importante. Descrieri sistematice a sistemelor sociale complexe pot fi găsite în **tratatele sociologice**.

Elaborarea imaginii sistemelor sociale, deficitară în momentul actual, este o **oportunitate** excepțională a sociologiei, care trebuie fructificată.

Explicarea socialului: a fenomenelor sociale, dar și a sistemelor și proceselor sociale, a dinamicii sociale

Explicația este un punct de vârf al sociologiei.

Trecând însă în revistă producția sociologică actuală, observăm cu ușurință că aceasta este predominant descriptivă. Studiile explicative au încă o pondere insuficientă. Deficitul de descriere a sistemelor sociale este complementată de deficitul explicativ al configurației și dinamicii acestora.

Ne confruntăm aici cu un efect pervers al limitării la datele obținute de chestionar. Chestionarul oferă o capcană a unei explicații prea facile: explicarea în interiorul setului de date conținute în chestionar. Variabilele sociodemografice oferite de chestionar (sex, vârstă, tip localitate, educație, profesie, statut familial, statut economic) riscă să devină singurii factori explicativi luați în considerare. Închiderea în cercul datelor oferite de chestionar creează iluzia

că aici se pot dezvolta exerciții explicative riguroase, dar, prin ignorarea contextului social-cultural, explicația sociologică devine superficială și săracă. Adesea, explicațiile se reduc la simple tabele de asociere, cu presupunerea că unii sunt factori determinanți, dar rămâne un mister care este mecanismul unor asemenea relații. Presupunem că femeile sunt mai fericite decât bărbații. Deducem de aici că sexul (ce înseamnă sex, ce se ascunde în spatele sexului) determină fericirea?

Închiderea la datele oferite de chestionar generează un deficit cronic de **explicații contextuale**: explicarea unui fenomen social ca parte a unui sistem social complex.

Explicarea sistemelor complexe este și mai deficitară. Unele explicații se rezumă la identificarea unor relații empirice, care se volatilizează odată cu schimbarea contextului. Este necesar să mergem mai departe, să identificăm logica sistemică mai profundă. Aceasta înseamnă **contextualizarea structurală**.

Cred că cea mai importantă provocare pentru sociologie o reprezintă dezvoltarea teoriilor societăților globale. O teorie a *societăților în tranziție* este o urgență modest fructificată. E clar că societățile în tranziție reprezintă un caz special de la care sociologia însăși ar obține un profit teoretic și metodologic unic.

Analiza dinamicii societăților globale, a lumii și a națiunilor, mult mai puține decât necesar, antrenează doar marginal sociologia, cei mai mulți specialiști sunt economiști, matematicieni, personalități cu formare multidisciplinară. Logica sistemelor sociale complexe transcende logica sistemelor sectoriale. Este responsabilitatea sociologiei de a identifica logica interacțiunii dintre componente. Este pregătită sociologia pentru a fructifica o asemenea oportunitate?

4. Factorii care stimulează o largire a sferei tematice a sociologiei

Reorientarea sociologiei nu cred că este guvernată doar de posibile opțiuni. Există o serie de factori care împing sociologia spre

o astfel de deschidere. Voi menționa aici doar patru asemenea factori.

1. Criza economico-socială actuală pare a fi un factor important de stimulare a asumării largite a rolului sociologiei. Trei decenii de dominare a ideologiei neoliberale au avut ca efect secundar marginalizarea importanței sociale a sociologiei. S-a presupus că economia va crește prin mecanismele naturale ale pieței. Și aceasta va asigura soluționarea automată a problemelor sociale și o dezvoltare socială globală naturală.

Criza actuală nu este doar o simplă problemă economică pasageră, ci de structură și, complementar, de concepție. Economia cuprinde în ea însăși probleme a căror soluționare necesită intervenția socialului. Retragerea socialului din economic nu mai este considerată ca soluția, ci cauza crizei.

2. Centralitatea problemelor. Devine tot mai evident că problemele complexe ale societăților nu se vor soluționa „de la sine”. Ele trebuie diagnosticate și construite strategii complexe de soluționare a lor. Rolul sociologiei este tot mai solicitat. Schimbarea atitudinii față de problemele sociale cu care ne confruntăm impune largirea viziunii sociologice: reluarea cooperării cu toate disciplinele sociale, utilizarea tuturor informațiilor existente, inclusiv indicatorii socioeconomiici și demografici. Concomitent a crescut presiunea spre analiza problemelor sociale prin integrarea lor în contextul social global.

Centrarea pe probleme s-a dovedit, totodată, un teren important de promovare a multi-disciplinarității. Doar o abordare globală este posibilă.

3. Creșterea interesului pentru schimbarea socială proiectată. Noi concepte devin instrumentele centrale ale funcționării sociale: programe, proiecte, dezvoltare socială proiectată. O nouă metodologie se dezvoltă: pe lângă centralitatea problemelor sociale, mecanismele de prioritizare, proiectare, monitorizare, evaluare. Am impresia, de exemplu, că asistăm la o explozie a proiectelor de evaluare a deciziilor, opțiunilor, politicilor. Alături de diagnoza socială, **evaluarea socială** este o oportunitate pentru sociologie. Venind cu o viziune socială globală,

ea are un avantaj. Problema este doar în ce măsură noua oportunitate este fructificată.

Două opțiuni strategice s-au dovedit a fi esențiale pentru evoluția sociologiei: colaborarea cu asistența socială și noile oportunități oferite de doctorat. Centralizarea problemelor sociale este accelerată de dezvoltarea rapidă a unui nou domeniu profesional, cu orientare aplicativă: asistența socială. Opțiunea României de a dezvolta asistența socială în „parteneriat” cu sociologia s-a dovedit a fi profitabilă pentru ambele domenii. Sociologia a dobândit o deschidere mai pronunțată spre realitatea socială și deplasarea interesului metodologic de la descriere, la diagnoză și intervenție socială. Asistența socială, la rândul ei, a dobândit o viziune socială mai largă.

Doctoratul în sociologie s-a dovedit, surprinzător, a deschide o nouă oportunitate: consolidarea unui teren de colaborare și de dezvoltare a multi-disciplinarității în centrul căreia sociologia se poate plasa. În ultimii ani, a explodat interesul specialiștilor din domenii foarte diferite pentru programele de

doctorat în sociologie. Pentru sociologie, doctoratul s-a dovedit a fi un teren de colaborare cu „vecinii” săi și de accentuare a caracterului său aplicativ. În momentul actual, creșterea interesului pentru doctoratul în sociologie este limitat doar de o politică lipsită de orizont de subfinanțare.

4. Efectul combinat al descentralizării administrației publice și crearea de secții de sociologie și asistență socială în multe centre administrative. Descentralizarea administrativă a oferit o mai largă responsabilitate, dar și resurse județelor, orașelor și comunelor. Se accentuează preocuparea pentru identificarea problemelor sociale, locale care nu mai sunt soluționate prin sisteme publice naționale, ci prin strategii, programe și proiecte locale. Sociologii și asistenții sociali, cei mai mulți formați local, au oportunitatea să se angajeze în această mișcare locală de dezvoltare socială proiectată.

La nivel local se realizează o nouă colaborare între multiple discipline științifice și o orientare tot mai accentuată spre schimbarea socială proiectată.

Primit la redacție: septembrie, 2010